

POLITIKA ÉS TÁJRENDEZÉS – A FERTŐ-TÓ/NEUSIEDLER SEE TÁJRENDEZÉSI TERVEI 1933-BAN

DANCS RÉKA REBEKA

POLITICS AND LANDSCAPE PLANNING THE LANDSCAPE PLANS FOR THE FERTŐ-TÓ/NEUSIEDLER SEE IN 1933

Abstract

Until the end of the 20th century, the claim that society sees its environment as a natural resource holds true in the cultural history discourses of historiography. A great example of this is Lake Fertő, whose rapidly warming waters provided a recreational opportunity for those, who are arriving there in the first decades of the 20th century. However, the lake showed signs of drying out in 1928. The issue, which has become a public problem at almost Central European level, has been followed by various newspapers and the scientific press too. The Austrian Government ultimately voted to dry the lake. Subsequently, both Austrian and Hungarian public opinion were divided into two sides: one side demanded the final drying of the lake, and the other side demanded the retention and regulation of the lakes water. In June 1933, to deal with the growing social tension, a debate on the future of Lake Fertő was held on two occasions, where representatives of both sides presented their positions. In my study, I will answer the following questions: How did the public and the scientific aera respond to the question of drying up Fertő? How did the society think about the question that has become relevant again today? Using the methods of historiography and using contemporary sources, can we promote the development of contemporary discourse?

Keywords: historical landscape, definition of landscape, Austrian-Hungarian debate, Fertő-Neusiedler See cultural landscape

Bevezetés

„Félóra hosszan vezet az út szőlőskerteken és gabonatáblákon át enyhén felfelé, gyorsan felérünk egy magaslatra, melyen halászkunyhók állnak, s hirtelen, mintegy varázsütésre, a legnagyobb kílátás lép meg bennünket, miként a tó egész hosszában és szélétben az elbűvölt vándor szemei elé tárul. Partjai a legkellemesebb változatosságokkal bírnak. Itt egy kicsi, náddal benőtt földnyelv nyúlik be a megújult tengerbe, amott a víz, öblöt képezve, tör előre a szárazföldre, idébb egy magas partsávot látunk, melyen a hullámok félelmetes robajjal törnek meg. (...) Én egy teljes órát töltöttem el és nem tudtam ettől a fenséges képtől elszakadni. Ó szent természet, mennyire szép vagy!” – írja 1829-ben Adalbert Krickel, bécsi tisztviselő, útikönyvszerző a „Gyalogtúrák a Fertő-tó környékén” [*Wanderungen zu den Umgebungen des Neusiedlersees*] című művében.

A pillanatkép, amelyet a Fertő tájról látunk a legfontosabb tulajdonságait villantja fel: szőlőskertek, gabonatóbla, halászkunyhó, nádas, vízpart. Ember és természet békés együttélése. Napjainkban azonban ez a viszony már egyáltalán nem nevezhető békésnek. A Fertő-tó és környékét érintő beruházások erőteljes visszhangot váltanak ki a társadalomból, az ezzel kapcsolatos legfrissebb híreket pedig napi szinten követhetjük nyomon a sajtóban. Ahogy 90 évvel ezelőtt is. A Fertő- tó sorsa ugyanis nem először kerül a társadalom figyelmének fókuszába. Az 1930-as évek elején nem csak a magyar, de az osztrák tudományos és közélet is napirendre tűzte a Fertő- tó/Neusiedlersee kérdését. A témában

megrendezett vitaestről 1933-ban Varga Lajos készített jegyzőkönyvszerű feljegyzést „*Hat év előtti osztrák vita a Fertő-tó sorsáról*”, amelyet 1939-ben a Soproni Szemlében jelentetett meg (VARGA L. 1939).

Források és módszertan

Alábbi tanulmány a történeti ökológia és a kultúrtörténet szempontrendszerével vizsgálja a Fertő-tó rendezésének kérdését a 20. század elején. A földrajztudomány fogalomkészletében a táj kifejezés világosan definiált: „*Ma már azonban inkább kultúrtájokról beszélünk, amelyeknek működése és látványa a természeti adottságok és a társadalom környezetformáló tevékenységének közös eredménye. Mai felfogásunk szerint a táj a földfelszínnek egy részlete, amely megjelenése és működése alapján a szomszédos területektől (tájaktól) elkülönül, funkcionális egység, amelynek természetes működésébe az ember beavatkozik, ugyanakkor maga is része annak.*” (CSORBA P. et al. 2018). Jean Brunhes azt hangsúlyozza, hogy a természet és a környezet nem csak önállóan vizsgálható, a földrajz- és természettudományokon túl más tudományágakkal is összekapcsolódhat, ugyanis a „*történelem bölcselete megegyezik a természet bölcseletével (...) minden életjelenség függ a környezettől. A gazdasági, erkölcsi és társadalmi tudományoknak a környezet tudományává kell válniuk, ama környezetévé, mely szünet nélkül módosítja és újjá teremti az életet.*” (BRUNHES J. 1913)

A 20. század második felétől megfigyelhető, hogy a humán tudományok is bekapcsolódnak a tájról folytatott diskurzusba. A különböző diszciplínák fogalomkészletében megjelenik a tájfogalom, illetve annak értelmezése. Nemcsak az építészet, de a társadalom- és bölcsészettudomány is megalkotja a saját tájfogalmát (SONKOLY G. 2016). A természeti környezet változásáról már nem csak a természettudományban fontos gondolkodni, hanem ökológiai és ökonomiai összefüggések tekintetében is: „*... az „ökológiai táj” által, ahol is az alkalmazott eszközöket és termelési eljárásokat a környezettel való összhang szempontjából szigorúan felülvizsgálják.*” (KOSTEDE N. 1989).

A humán tudományok közül szinte az elsők között fogalmazza meg a néprajz, hogy mit gondol a tájról: olyan területi egysége, „*amelyen huzamosabb ideig állandó kulturális, társadalmi, gazdasági és ökológiai tulajdonságok jellemeznek és ezáltal elválík a környezetétől.*” (KÓSA L. 1998)

Míg a néprajz a fennálló stabil tulajdonságok felől közelít a tájfogalomhoz, a történettudomány épp természeti környezet változásáról, a folyamatról ír. R. Várkonyi Ágnes a magyarországi történeti ökológiai kutatások úttörője olyan kérdéseket fogalmaz meg a tájról, miszerint „*Milyen tapasztalatokat gyűjtött a természetről a Kárpát-medencében az egymást váltó generációk hosszú sora? Hogyan használta és hasznosította, alakította és őrizte környezetét? Hogyan vészelte át a lakosság a természeti változásokat, védte ki a katasztrófákat és építette be világképebe élményeit? Vajon a Kárpátok kagylójában élők nemzedékei, a különböző nemzetek fiai hogyan és mennyiben sajátították el a természettel való együttélés közös nyelvét. (Itt szándékosan hiányzik a kérdőjel?) Ezt a világnyelvet, amelynek megfejtésével a legfiatalabb tudomány, a történeti ökológia foglalkozik.*” (R. VÁRKONYI Á. – KÓSA L. 1993)

Jelen tanulmány ezt a történeti ökológiai tájértelmezését veszi alapul, amelyben a táj a mindenkori társadalom, a természeti környezet és az emberi tevékenység környezetátalakító hatását kifejező fogalom. A tanulmány gerincét korabeli sajtóforrások vizsgálata és Varga Lajos Soproni Szemlében megjelent feljegyzései adják. Az 1930-as évekből rendelkezésre álló források segítségével hitelesen rekonstruálható a kép, miként is kívánta az akkori társadalom a napjainkban is aktuális Fertő-táji tájrendezési kérdést megválaszolni.

Bizonytalan jövő

A Fertő/Neusiedler See táj több ezer éve ember által lakott terület. Az idők során az élőhelyek, települések a tó és a környezete körül a földrajzi adottságok figyelembevételével alakultak ki, tiszteletben tartva a folyamatosan változó táj által szabott határokat. A természeti tényezők jelentősen befolyásolták a települések körüli területek hasznosíthatóságát, illetve a tájban jellemző életmód kialakulását is. A táj központi eleme a természeti környezetet legnagyobb mértékben meghatározó Fertő-tó, németül Neusiedler See. A tó élete rendkívül mozgalmas: hol áradt, hol pedig apadt, akár egészen a kiszáradásig. Nem kis feladatot jelentett a tó környékén letelepedők számára a megfelelő élőhely kijelölése, hiszen a partvonal és a tó közvetlen környezete is folyamatos mozgásban van, állandóan változik. Az itt élők pedig felvették a természet ritmusát és alkalmazkodtak a természet adta keretekhez.

A Fertő-tó vidékén a 18. századtól olyan, a magyar történelemben jelentős szerepet betöltő családok osztoztak, mint az Esterházy, a Széchenyi és a Habsburg család, de a katolikus egyház birtokában is számos terület volt a térségben. Az itt kialakult, évszázadokon keresztül jelenlevő földbirtokosi rendszernek köszönhetően a térségben jellemző mezőgazdasági tevékenység hosszú múltra tekinthet vissza. A földhasználati szokások azonban a természeti környezet miatt számos problémába ütköztek, amelyek megoldására a Fertő környéki mezőgazdaság és földművelés tekintetében a kezdetleges szabályozási munkálatok mellett inkább a fokozott alkalmazkodás bizonyult a legjobb megoldásnak.

A 19. században sem volt egyszerű gondolat nagy terveket szőni a Fertő-tóról és környezetének hasznosításáról. Hosszútávú célok kitűzését a természeti tényezők, adottságok jelentősen megnehezítették. Különösen igaz ez a tó vizére és annak szintjére, amely teljesen kiszámíthatatlan volt (FEST A. 1923). 1740-1810, illetve 1864-1870 között kiszáradt, ugyanakkor a változékonyságát támasztja alá, hogy jelentősebb vízszintemelkedést tapasztaltak 1838-ban és 1941-ben is. Már a 19. századból származó kataszteri birtokfelmérések alapján kiderült, hogy a Fertő-tó nyílt vízfelülete jelentős területeket vett el a településektől, megnehezítve ezzel a megfelelő, a települések környékén kialakítható gazdálkodásra alkalmas területek kijelölését és hasznosítását. Kiss Andrea és Wolf Berta felmérésében arról számolt be, hogy ugyanakkor a vízparton elterülő ártér gazdasági értelemben „hasznosnak” tekinthető, szükség esetén igénybe vehető. A területen található rétek a haszonállatok számára legelőként szolgálhatnak. Az árvizektől mentes terület pedig akár szántóföldként is hasznosítható (KISS A. – WOLF B. 2009).

Mezőgazdasági szempontból a mocsaras és lápos területek, valamint a sekély vizes földek nem mondhatók értékesnek. Ennek aránya a megművelhető földterületek méreteihez viszonyítva jelentős: Kiss és Wolf kutatásából kiderült Fertőboz, Fertőhomok, Hegykő, Sarród és Széplak példáján keresztül, hogy az összességében rendelkezésre álló területek mintegy 50%-a használhatatlan a legtöbb, Fertő közelében található település esetében. A helyi lakosság számára rendelkezésre álló, szabad földterületeknek tehát csupán fele alkalmas művelésre. Azokon a területen azonban, ahol lehetővé vált a növénytermesztés, ott kiváló minőségű zöldség-, illetve gyümölcsstermelés folyhat (KISS A. – WOLF B. 2009).

A 19. század második felére a hirtelen vízszintingadozások stabilizálódni látszódtak, azonban továbbra is folyamatos változással kellett számolni. 1886-ban Thirring Gusztáv Sopron-kalauza már említést tett a Fertő-tó vízszintjének problémájáról, miszerint „a fürdés már csak időnként lehetséges” (THIRRING G. 1912). Ezt követően a 20. század első évtizedeiben a további vízszintcsökkenés volt a jellemző. Emellett a társadalomra a korszakban általánosan is jellemző tájatalakítási kedv a tavat sem kímélte. Sorra készül-

tek a tervek és javaslatok, amelyek a „Fertő-kérdésre” kívántak megoldást javasolni. Az Osztrák–Magyar Monarchiában elsőként 1910-ben készült el a Hanság-csatorna terve, amely teljesen elvezette volna a tó vizét (Fertő-táj. Kultúrtáj – Világörökség kezelési terve 2003). A trianoni békeszerződést követően megváltozott politikai határok következtében, az 1920-as évektől azonban már két különálló országnak kellett, lehetőség szerint közösen gondolkodni a Fertőről.

A két világháború között a közös, osztrák–magyar fennhatóság alatt álló tó sorsa eltérő mértékben foglalkoztatta a két ország döntéshozóit, ezért a közös munka gondolata is nehézségekbe, falakba ütközött. Magyar részről a „vízpart-élményt” a társadalom a Balatonnál kezdte el keresni, a Fertő-tó pedig e tekintetben háttérbe szorult (VARGA L. 1939). Ezzel szemben osztrák részről a Fertő-tó reflektorfénybe került és kiemelt turisztikai desztinációvá vált. Fontos kiemelni, hogy a Fertő természeti adottságait tekintve viszonylag nehezen illeszthető az alpesi tavak tájképébe, más szempontból vizsgálva azonban rendkívül kedvezőnek bizonyult: az alacsony vízszint miatt gyorsan kellemesre emelkedő víz hőmérséklet miatt a tó egyre nagyobb népszerűségnek örvendett. Az osztrák fővároshoz való közelsége miatt pedig fokozatosan a bécsiek egyik kedvelt úticéljává vált, bizonyos szempontból az első világháború után elveszített tengerpartot pótolta. Így a Fertő-tó Ausztriában, mint a „Bécsiek tengere” [*Meer der Wiener*] az 1920-as években virágkorát élte.

A Fertő jövője mindezzel együtt továbbra is bizonytalan volt. Az osztrák tudományos diskurzusban is elhíresült Fertő-tó probléma [*Neusiedlersee Problem*] a tó vízszintjének folyamatos csökkenésével 1928-tól ismét napirendre került. Azon a télen az alacsony vízszint miatt a tó vize fenéig befagyott az üledék felső rétegeivel együtt. Ez pedig további aggodalomra adott okot. Ekkoriban a kérdésre előszeretettel reflektált a közvélemény és az állam is. A sajtóban és az osztrák kormány asztalán is szinte állandó jelleggel napirenden volt a probléma. A közbeszédben lassan a tenger elnevezést felváltotta a mocsár kifejezés, így gúnyosan *Meer der Wiener* helyett már csak a *Moor der Wiener* (Bécsiek mocsaraként) emlegették a tavat (VARGA L. 1939).

A Fertő-tó probléma felszámolása

Az 1930-as évek elejétől Ausztriában a helyi kérdést országos méretű problémává nyilvánították, ezért az osztrák kormány elrendelte a tó vízének szabályozását, lehetőség szerint pedig a teljes kiszáritást. Erről május 21-én Budapesten így számolt be az Ujság című folyóirat: „Az osztrák kormány azzal a tervvel foglalkozik, hogy a Fertő-tó egyharmadát lecsapolja. A terv szerint Medgyes és Ruszt között hatalmas betongátat építenének, amely délről zárna el a lecsapolandó területet. Az osztrák kormány még azt is tervezi, hogy osztrák területen kimélyítenék a Fertő-tavat annyira, hogy a magyar részről a víz a Fertő-tó oldalára húzódnék le. A fertő- (szándékos a szóköz?) tómenti magyar falvak lakossága azonban már eleve elzárkózik az osztrák lecsapolás terv elől, mert a falvak lakosai jóformán egytől egyig a Fertő-tó nádasainak kitermelésével foglalkoznak. Ha a tavat lecsapolják, akkor ezek az emberek a kenyérkereseti lehetőségüktől esnének el.” (Ujság 1933).

Ekkor a hazai sajtó is elérte a Fertő vízszintjében bekövetkező nagymértékű csökkenés híre: az alföldi Kecskeméti Közlöny 1933. május 25-én így számolt be az eseményről: „Kiszárad a Fertő-tó magyar része. Soproni jelentés szerint a Fertő-tó magyar része rohamosan apad, előreláthatólag ki fog száradni. Ilyen kiszáradásra már volt példa. 1866-tól 1869-ig kiszáradt a Fertő-tó s a szárazon maradt területen bámulatosan gazdag cukor-

répa- és krumplitermés volt. 1869-ben azonban váratlanul visszatért a víz. A Fertő-tót ismeretlen források táplálják, most is azt hiszik, hogy csak pár éves lesz a kiszáradás.” (Kecskeméti Közlöny 1933).

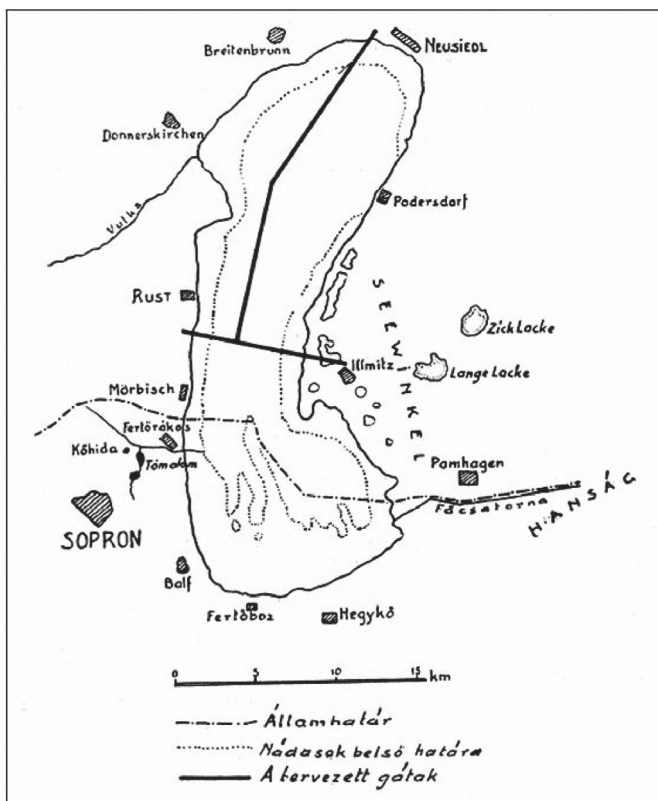
Válaszok a társadalmi és gazdasági kérdések feloldására

Az osztrák állam tehát eldöntötte, hogy a Fertő tavat felszámolásra ítéli. A módszert illetően viszont számos kérdés merült fel. A kérdés megoldására sorra érkeztek a válaszok, amelyek ezen túlmenően különböző gazdasági és társadalmi problémákra is javaslatokat kínáltak. A beérkező tervek mind műszaki, illetve gazdasági szempontból közelítettek a vízrendezés kérdéseire: vízvezetők, gátak, új közlekedési útvonalak (HÉZSER A. 1934) építését szorgalmazták, amelynek a kiépítésével, karbantartásával és felügyeletével nem csak a felmerülő problémák oldódnának meg, hanem további jótékony hatásokkal is kecsegtetett. A lehetőség, amely hosszútávon kínálta volna a megoldást a problémára, továbbra is kérdéses volt. Akadtak olyanok is, akik drasztikus tér- és tájrendezést szorgalmaztak és az egyetlen járható útnak a tó lecsapolását és részleges kiszáraitását látták, amely amellett, hogy megoldja a vízszabályozás kérdését, mezőgazdasági szempontból pedig tökéletesen megművelhető területeket teremt (VARGA L. 1939). Mások azonban a természet- és környezetvédelmi álláspontot képviselték, így a tó vízének megtartása, az élővilág és a tó érdekeit figyelemmel kísérő vízszabályozási munkálatok mellett érveltek. A Fertő-tóról gondolkodók látványosan két csoportra szakadtak.

Fertő tavi tájrendezési kérdésében az osztrák kormány 1933-ban Heinrich Goldemund mérnök tervét tartotta a legesélyesebbnek (*l. ábra*). Az elkészített terv nem csak az osztrák, de a magyar Fertő-tájat is nagy mértékben befolyásolta. A *Goldemund terv* két gát kiépítését javasolta: az egyik Ruszt és Illmitz településeket kötné össze, a másik pedig az északi medencét szelné ketté. Vajon azzal, hogy Goldemund szerint a tó egyes részeit kiszáraitásra ítélnék, de lennének területek, amelyeket megőriznének és víz alatt tartanának, az arany közeputat is megtalálták? A hosszanti gáttól keletre, a Hanság felőli rész továbbra is vízzel borított terület maradna, halastóként funkcionálna – főként azért, mert a meder kavicsos, ahogyan azt Vass István a Rábaszabályozó Társulat főmérnöke is kiemelte (VARGA L. 1939). A nyugatra fekvő területeket kiszáraitásra ítélték csakúgy, ahogy a keresztgáttól délre elterülő részt is, amely már nagy mértékben esik magyar fennhatóság alá. A megmaradó vízterület tehát a Fertő-tó északkeleti része, a mai Podersdorf környéke lett volna (VARGA L. 1939).

A kiszáraitott területek felhasználása is sajátosnak mondható: a magyar földön már bevált, Szeged környéki területekhez hasonlóan a Fertő medre rizsültetvények táptalajaként működhetnének tovább. További területek kerülhetnének értékesítésre, így telepések érkezhetnének, akik Bécs piacát látnák el terménnyel. 1933. június 6-án és 14-én megrendezték a Fertő vízrendezési kérdéséről szóló vitaestet is, ahol a felszólalók a terv végrehajtása mellett, illetve ellen fejthették ki álláspontjukat. A Magyar Távirati Iroda bécsi jelentése szerint „szakkörökben egyre többen nyilatkoznak a Fertő kiszáraitása ellen” (Napi Hírek 1933 [0300]), az ezt tárgyaló eseményről pedig Varga Lajos készített feljegyzést, amelyet 1939-ben a Soproni Szemlében jelentetett meg (VARGA L. 1939). A felhozott érvek szempontrendszere leginkább az osztrák érdekek igényeihez igazodott, azonban számos olyan indokot is találunk, amelyek az egész Fertő táj, így a magyar vidék életét is számottevően befolyásolnák, illetve alapjaiban változtatnák meg.

A kiszáraitás mellett érvelők a legnagyobb előnyként a vízvezetés után rendelkezésre álló szabad földterületet hangsúlyozták, ahol részletes talajtani vizsgálatok segítségével

Lábra A „Neusiedlersee Problem” megoldási javaslata, a Goldemund-terv
 Figure 1 The solution to the „Neusiedlersee Problem”, the Goldemund plan
 Forrás/Source: Soproni Szemle. 1939. III. 3. szám. 123.

határoznák meg, hogy a kiszáritott terület milyen szerepet tölthet be. A szántóföldek kijelölését követően pedig lehetőség nyílna gyümölcsöskertek kialakításra is. A megépített gátrendszer segítségével kialakított északkeleti medence pedig olyan gazdag halállományt adhatna otthont, amelynek nyeresége és gazdasági haszna felvenné a versenyt még a gabonaföldeken megtermelt haszonnal is. A mezőgazdasági hasznosítás mellett fokozott figyelmet kapna a turizmus is. A felduzzasztott medencében a megmentett vízmennyiség igazi fürdőhelyként funkcionálhatna. A magasabb vízszint lehetővé tenné a különböző vízisportok (vitorlázás, csónakázás) üzését, valamint megfelelő feltételeket biztosítana az úszásnak is (VARGA L. 1939).

A felszólalók nemzetközi példákkal igyekeztek alátámasztani a Goldemund terv hasznosságát és szükségességét. Olaszország példáján keresztül igyekeztek bizonyítani, hogy a különböző vizes élőhelyek, mocsarak lecsapolása miként segíti a világháború után talpra álló országot. A Piave mellett 54.000 hektár, a herraresei 54.550 hektár, a Pontini-mocsarak kiszáritása után 75.000 hektár föld állt a rendelkezésre, a különböző, az egész országot érintő talajjavító munkálatok összesen pedig 3.000.000 hektár termőföldhöz juttatták Olaszországot. A Fertő lecsapolása az előzetes becslések alapján 8.000 hektár szántóföldet jelentett volna (VARGA L. 1939). Amennyiben a felszabaduló területet nem gabonatermelésre szánják, úgy lehetőség nyílna más haszonnövény termesztésére is.

A potenciális rizsföld gondolatát a Szeged-környéki rizstermesztés inspirálta, azonban ehhez nem minden természeti feltétel volt adott. A talaj humuszban rendkívül szegény, ellenben a sótartalma rendkívül nagy, ezért nagy mértékben meg kellene változtatni a tómeder talajának összetételét, többek között az oldható sók, nátrium kivonásával (KÁROLYI Z. 1960). Ugyanakkor az éghajlati viszonyok hasonlítanak, ezért a rizstermesztés ugyan első gondolatra merész elképzelésnek tűnt, de nem volt teljesen lehetetlen (VARGA L. 1939).

A felszabaduló termőföld úgy hozhat gazdasági hasznot, ha van, aki megműveli. A vitában kulcsfontosságúnak bizonyult a munkahelyteremtés kérdése is. Egyes felszólalások arra hívták fel a figyelmet, hogy a tó kiszáritásával és gazdasági hasznosításával az ország más területein is lehetne javítani: A Bécsi-medence kavicsmezőinek Wiener Neustadtól északra eddig terméketlen sorsa fordulhatna jobbra, ha a Fertő-tó kiszáritást követően felszínre kerülő iszaprétegeit hordanák át az úgynevezett „*Steinfeld*” területére, ezzel további termékeny területet kialakítva (VARGA L. 1939). Vélhetően ez a megoldás is teremtett volna számtalan munkahelyet, hiszen a jelentős mennyiségű iszap transzportálása nem kis munkát jelentett volna.

A terveket áttekintve látható, hogy még ha a Fertő-tó adottságai és környezete nem is, inkább csak a képzelet szabhatott határt a területrendezési elképzeléseknek. Érdekes megfigyelni, hogy melyek azok a tudományterületek, amelyeket a tó kiszáritása mellett érvelők képviselnek: *Scharlbaum* mérnök a kismartoni Villamossági Részvénytársaság műszaki tanácsadója, *Doppelreiter* mérnök, *dr. Günschl E.* mérnök, *Grünhut* mérnök, miniszteri tanácsos, *Legoll* mérnök, *dr. Fischböck*, *dr. Schober* vegyész mérnök, *Herz* mérnök, *dr. Hausmann* mérnök, *Hueber* mérnök. A vitaesten felszólalók közül többeket sikerült azonosítani, azonban a teljes névsor összeállítása még folyamatban van, ezért a tanulmány a felsorolt neveket úgy jelöli, ahogy Varga Lajos a vitaesten készített feljegyzésében. A Fertő-tó kiszáritásának koncepcióját – amint látható – elsősorban mérnökök támogatták, hiszen számukra az adott környezeti probléma műszaki kihívást jelentett.

Kiemelt jelentőségű természeti érték: érvek a Fertő vízének megtartása mellett

A felszólalók személyével nem mindenki értett egyet. Egyes álláspontok szerint a Fertő kiszáritása pusztán mezőgazdasági kérdés, ezért az agrár szakterületről érkezők bizonyulnak egyedüli szakértőnek, más vélemények megfogalmazása indokolatlan. Ennek ellenére a Fertő kiszáritása ellen érvelők soraiban nem találunk mezőgazdászokat, annál inkább más területek képviselőit, véleményük pedig korántsem elhanyagolható a tó lecsapolásának kérdésében.

A Fertő-tó megőrzésének védelmében felszólalók nagy többsége az ott élő különleges növény- és állatvilág védelmében emelt szót. A rendkívül gazdag vízmadárvilág veszélyeztetése gazdasági hasznok reményében különösen felelőtlen gondolatnak bizonyult. Az itt élő nemeskőcsag, kanalasgém, szürkelúd, barkóscinke csak néhány azok közül a madárfajok közül, amelyek a német nyelvterületet tekintve szinte csak a Fertő élővilágában található meg. A Fertő kiszáritása ellen érvelők közül sokan egyetértettek abban, hogy a jelenlegi helyzet sem bizonyul a legjobb megoldásnak a tó sorsát illetően. Bizonyos mértékű szabályozásra szükség van a vízszintingadozás csökkentésének érdekében. A szárazabb időszakban hiányzó vízmennyiséget a környező folyókból, például a Lajta és a Vulka árvízi feleslegéből lehetne pótolni, amelyet előre kiépített víztárolókba vezetnének el (VARGA L. 1939).

Az érvelők szerint a megfelelő mértékű vízszabályozással azonban nem csak a madárvilág óvható meg, de a magasabb vízszintnek köszönhetően a halászat is fellendülhet, valamint a nádasok is kedvezőbb feltételek között fejlődhetnek. A tó kiszáritásának következményeként jelentősen megváltozó mikroklimatikus viszonyok számtalan negatív hatást eredményeznének: ezek közé sorolható többek között a talaj termőképessége is. Nemcsak a teljes, de a részleges kiszáritás is negatív irányba befolyásolná a növénytermesztést. Az itt termesztett zöldségfélék és korai gyümölcsök a tó vízének köszönhetően enyhe és stabil éghajlathoz szoktak, valamint Ausztriában itt termelt majoránna és szelídgesztenye is (VARGA L. 1939).

További mezőgazdasági szempontként emelték ki a szőlőtermesztést, ami kiemelt jelentőséggel bírt a Fertő mentén. A Fertő nyugati partján olyan jó minőségű szőlő termelt, hogy „*az okai bort a párisi borkiállításon a világ legjobb borának, első díjjal történt kitüntetéssel*” illették (VARGA L. 1939). Ehhez pedig nélkülözhetetlen volt a tó vize is. Amennyiben mégis megvalósulna a Goldemund terv, úgy a keresztgátnak a lehető legdélebben kellene megépülnie, a magyar területhez minél közelebb, hogy a ruszti és okai szőlőket ne veszélyeztesse a vízhiány (VARGA L. 1939). Felmerült azonban a kérdés, hogy a magyar fél üdvözlőné-e a frissen felépítendő gátat, amely az osztrák területekhez hasonlóan veszélybe sodorhatná a magyar szőlőskertek termésének minőségét is?

A munkanélküliség kérdését érintve is különböző szempontok merültek fel. A gátak, a szükséges infrastruktúra és az utak kiépítése kétségkívül ideiglenesen megnövelték volna a munkalehetőségek számát. A tó védelmében felszólalók számos kérdést megfogalmaztak, amelyek megkérdőjelezték a felszabaduló terület gazdasági hasznosíthatóságát és az ott dolgozók feladatait. Mi lesz a felszabadult földterületekre letelepítettek feladata? Először javítani kell a rendelkezésére bocsájtott 5 hektárnyi föld talajminőségét? Honnan állna rendelkezésére erre elegendő erőforrás? Az állam biztosítaná ezt, ahogy a kezdeti tőkét is minden telepes számára? Honnan tudnák mit és hogyan kell termelni? Mi lesz a teendő abban az esetben, ha a letelepítettek nem akarnák majd megművelni a földet? Csak néhány kérdés, ami felmerült a potenciális nehézségeket illetően. Érezhető volt tehát, hogy a munkahelyteremtés ötlete ugyan örömmel üdvözlendő, de a megoldási lehetőségek igen csak korlátozottak voltak (VARGA L. 1939).

A felszólalók számos érvet sorakoztattak fel a Fertő-tó megtartása mellett. Hasonló módon a kiszáritást pártolók is számos verziót felsoroltak, miként lehetne hasznosítani a területet, de a vízelvezetés kérdése megoldatlan maradt. Hiába a nemes cél, ha a hozzá vezető út nem csak ködös, de vastag falakba is ütközik. A Fertőt lecsapolni kívánók nem adtak választ arra a kérdésre, hogy hová vezetnék el a feleslegessé vált vízmennyiséget. A Dunába? Ez több szempontból is problémásnak tűnt. A folyó 80 km-re van a tótól, a kettő közötti magassági különbség nem túl nagy, ezért a kiépítendő igen hosszú csatornán rendkívül lassan folya át a víz. Még ha lenne is lehetőség megépíteni a csatornát, a levezetett víz összetétele is problémát okozna. A Fertő sós vize jelentősen megváltoztatná az adott térségben a Duna vízminőségét, amely negatívan hatna az élővilágára (VARGA L. 1939).

A Fertő megtartása mellett az alábbi felszólalók álltak ki: *dr. Schneider*, az osztrák természetvédő egyesületek képviselőjében, *Merlicek* miniszteri tanácsos, *dr. Adolf Merkl* egyetemi tanár, *Schlesinger* egyetemi tanár, *dr. Fischer*, a bécsi mezőgazdasági főiskola tanára, *dr. Kaserer*, a bécsi mezőgazdasági főiskola tanára, *dr. Leiningen-Westerburg* egyetemi tanár, *Lichtenstein* mérnök, *dr. Franke*, *Fritsche* mérnök, *dr. Bojko* egyetemi adjunktus, *dr. Récsey* gépészmérnök és *Varga Lajos* (VARGA L. 1939).

A vitaest lezárásaként Heinrich Goldemund reagált a felszólalásokra, valamint megerősítette, hogy a tervét kivitelezhetőnek, szükségszerűnek és hasznosnak itéli. Két

tábort látunk tehát egymással szemben: az egyiket mérnökök, gazdasági és mezőgazdasági perspektívából közelítő szakértők alkották, a másikban a természetvédelem és a környezetvédelem képviselői voltak. Felmerül a kérdés: felülírhatják-e a gazdasági kérdésekre választ kínáló megoldások a természeti környezet, a kultúra értékeit? Erdemes volna a bizonytalan siker érdekében a biztos pusztítással járó utat választani? A döntés az osztrák kormány kezében volt.

A Fertő-tó kérdése a magyar újságok hasábjain

A tó azonban nem egyedül az osztrák állam fennhatósága alatt állt. Kisebb része Magyarországhoz tartozott, így a magyar fél beleegyezése nélkül nem kezdődhetek el a munkálatok. Ennek okán Engelbert Dollfuss szövetségi kancellár Bécsben két napon át tartó megbeszélést folytatott a korabeli magyar miniszterelnökkel, Gömbös Gyulával. A tárgyalások Magyarországon nem csak a Fertő környékén és az ország nyugati részén kaptak figyelmet, hanem országos visszhangot keltettek. A két vezető véleménye meggyezett abban, hogy amellett, hogy a két ország érdekeit képviselik, Közép-Európa és egész Európa számára hasznos megoldásra törekednek. 1933. július 9-én vasárnap Gömbös Gyula Apor Gábor báró követségi tanácsos, Antal István miniszterelnöki sajtóosztály vezető és Vass Elek miniszterelnöki tanácsos társaságában Bécsbe utazott, hogy ott találkozzon a kancellárral. A megbeszélés este 7-től késő éjszakába nyúlóan elhúzódott, a kereskedelmi kapcsolatok tárgyalása után a Fertő-tó kérdése is napirendre került (Budapesti Hírlap 1933). Többek között a miskolci Reggeli Hírlap, az Esti Kurír, a pécsi Dunántúl, a Budapesti Hírlap, de még Romániában a marosvásárhelyi Reggeli Újság és a brassói Friss Újság is beszámolt a látogatásról és a Fertő tájat érintő legfrissebb fejleményekről. Miután Dollfuss a tó részleges kiszáritásáról szóló tervekről beszámolt Gömbösnek, a magyar miniszterelnök az osztrák felet támogatásáról biztosítva, a tárgyalások megkezdéséhez járult hozzá. A találkozóról hazaérve Gömbös így nyilatkozott a Pesti Naplónak: „A kancellár úrral ma délelőtt újból összeültünk és részleteiben megbeszéltük a gazdasági problémákat. A megbeszélés eredményével meg vagyok elégedve – jelentette ki. A kancellár úr tegnap javaslatot tett a Fertő-tó lecsapolására, ma pedig én álltam elő a hegyeshalom-bécsi vonat villamosításának gondolatával. Öexcellenciája szívesen fogadta a javaslatot és kilátásba helyezte a sürgős letárgyalását is.” (Pesti Hírlap 1933a). Érdekes megfigyelni, hogy sem a sajtó, sem maga Gömbös nem nyilatkozik bővebben a Fertő-tó kérdéséről. Úgy tűnik a lecsapolás gondolatának támogatása egy jó diplomáciai fogás volt, amellyel könnyebben válna megvalósíthatóvá a magyar fél számára fontos Hegyeshalom–Bécs vasútvonal kérdése.

Gömbös bécsi látogatását követően július 20-án az osztrák delegáció Budapestre érkezésről írt a Pesti Napló. A cikk szerint a Hegyeshalom–Bécs vasútvonal „elektrifikálása” mellett a Fertő-tó lecsapolásának ügyével foglalkoztak. A Gömbös–Dollfuss találkozáson már körvonalazódni látszó terveket a földművelési minisztériummal kellett egyeztetni, ahol azonban nem kecsegtettek a pozitív elbírálás gondolatával: „Magyarország semmiesetre sem egyezik bele a Fertő tó lecsapolásába”, a minisztérium álláspontja szerint „semmi szín alatt sem egyezik bele a lecsapolásba, ellenben szükségesnek tartja a Fertő szabályozását, mégpedig Vogel József és Sárkány Károly mérnökök terve alapján. Eszerint a tó mostani vízmennyisége megmaradna, de gátak közé szorítva s így a vidék időjárási helyzete változást nem szenvedne.” (Pesti Hírlap 1933b). A tervezett találkozó azonban nem várt események miatt elmaradt. Ahogy a Pesti Hírlap is beszámolt, Stockinger Frigyes osztrák kereskedelmi miniszter egyéb elfoglaltságai és Gömbös Gyula feleségének váratlan

halála miatt július végére halasztották az eseményt. (Pesti Hírlap 1933b). Mindeközben a Fertő közelében, Sopronban az érintettek is összeültek: az Esterházy hercegi hitbizomány központi igazgatóságánál a parti birtokosok gyűlésén, amelyen Sopron városa, a győri püspökség, az Esterházy hercegi és a Széchenyi grófi hitbizomány is képviseltette magát. Az értekezleten az osztrák és a magyar földművelésügyi minisztérium is részt vett (Magyarország 1933a).

A tárgyalások Budapesten július 31-én kezdődtek meg, amelynek eredményeként a Fertő-tó lecsapolásának tanulmányozására szakbizottság felállítását és kiküldését rendelték el (Magyarország 1933b). A kiemelt sajtófigyelem mellett a Fertő-tó vidékének 24 településén közel 50.000 ember várta, miként alakul a lakóhelyük sorsa (Magyarország 1933c). Az ezt követő években, a hírlapok és újságok hasábjain már nem találkozunk a Fertő-tó lecsapolásának gondolatával és a feltételezett bizottság hivatalba lépésével és munkájával sem, a tervek nem valósultak meg, a vita elcsendesedett (Természetjárás-Turista Magazin 1958).

A tervek feledésbe merülése

A Fertő-tó sorsa – eltekintve a kisebb vízszintingadozásoktól, amelyekről például a Nemzeti Ujság „*rendetlenkedésként*” (Nemzeti Ujság, 1935) számolt be – 1939-ben került elő újra, amikor Varga Lajos megjelentette a Soproni Szemlében az 1933-ban megtartott vitáról készült feljegyzéseit. A cikk lezárásaként ezzel a gondolattal találkozunk: „...*Azóta hat esztendő telt el. Világtörténelmi események zajlottak le s nagyon sok változást éltünk át. A Fertő is megváltozott; vize fokozatosan emelkedett, halászata javult s a fürdőélet és a vízisportok újra fellendültek. A nagy tó vizeitükre a tervezések ellenére is ott csillog városunk közelében, gyönyörű változatosságot adva a környék sok bájos szépségének. Az itt ismertetett vita szereplői közül többen eltávoztak az élet színpadáról. Talán maga a vita is lassanként feledésbe ment. Ámde oly sok érdekes adatot tartalmazott, hogy kár volna, ha végleg elmerülne a feledés ködében. Azért készültek ezek a sorok, hogy ez ne történjék meg. Lehet, hogy az utánunk következők hasznát látják, ha egyszer újból előtérbe kerülne a Fertő sorsa.*” (VARGA L. 1939)

Az eltelt idő alatt a vita eredmény nélkül elcsendesedett, a Fertő-tó környéke háborítatlan terület maradt. Sem osztrák, sem magyar részről, sem pedig közös együttműködéssel nem történt jelentős beavatkozás. Vízrendezés tekintetében az 1950-es években a Kommunista Ifjúsági Szövetség építőtáboraiiban zajlott némi iszaplapátolás, de jelentős tájrendező hatást ezek nem jelentettek (Népszava 1959). A 20. század második felében a tájra ráerőltetett vízrendezés, többek között a Hanság lecsapolása, a nagyobb kiterjedésű mezőgazdasági területek kényszeres kialakítása és az erdőtelepítések alapjaiban változtatták meg a Hanság arculatát. 1976-ban a további romboló tevékenységek megakadályozására megalakult *Hanság Tájvédelmi Körzet*, amely lehetőségeihez mérten felügyelte a természetes élővilág nyugalalmát (A Fertő tájvédelmi kezelése).

A 20. század második felét meghatározó ismert történelmi események miatt a térség megközelíthetőségében is jelentős változások jelentkeztek. A táj életét az itt kialakított határzár (vasfüggöny) jelentősen befolyásolta, bizonyos tekintetben akár sűrű zónaként is jellemezhető térség alakult ki. Ebben az időszakban a Fertő táj gazdasági, kulturális, turisztikai integrálhatósága nem volt elsődleges szempont.

A Fertő táj felértékelődése az ezredfordulót követő években figyelhető meg. 2001 óta az UNESCO Világörökségi Reprezentatív Listáján Ausztria és Magyarország közös kulturális örökségként tartják számon a 114 kultúrtáj egyikeként (UNESCO honlapja, Fertő-

tó/Neusiedler See táj). Az elmúlt években nagy ívű tervek születtek – ezeket esetenként nevezhetjük fejlesztésnek vagy akár beruházásnak is –, amelyek egyaránt érintették a Fertő táj osztrák és magyar területeit.

Összefoglalás

Általános közhelyként épült be a köztudatba az az állítás, miszerint a történelem ismétli önmagát. Valóban így lenne? Vagy csak vannak olyan kérdések, amelyek megválaszolatlansága időről időre nem hagyja nyugodni az mindenkori jelen társadalmát? Ilyen kérdés a Fertő-tó sorsa és az azt övező viták is. Nekünk, akik a tudománnyal foglalkozunk észre kell vennünk a feladatot és bekapcsolódnunk ezekbe a vitákba a saját eszközeinkkel. A történeti ökológia rámutathat olyan, a múltban maradt szempontokra és érvekre, amelyek a jelent foglalkoztató kérdésekre is választ nyújthatnak. Hiszen Varga Lajos is mementónak szánta írását közel 100 évvel ezelőtt a jövő generációjának, amennyiben újra a táj-rendezési kérdések homlokterébe kerülne a Fertő-tó sorsa. Jól sejtette, napjainkban ismét sok (talán túl sok) tekintet szegeződik az ország észak-nyugati szegletére. Nem telik el úgy hét, hogy ne olvashatnánk a Fertő-tó körüli vitákról. Éppen ezért a tudománynak is meg kellene fogalmaznia saját álláspontját a kérdésben. Az egyes tudományágak önmagukban talán nem képesek mindenre kiterjedő, átfogó választ adni. Emiatt érdemes kitekintnünk saját tudományos műhelyünkéből és megismerni más tudományágak perspektíváját, módszereit. A tudomány hiteles válasza tehát az interdiszciplinaritásban rejlik, a Fertő-táj esetében biztosan. A földrajztudomány különböző ágazatainak nézőpontját jól kiegészítik a történettudomány történeti ökológiai, társadalomtörténeti és gazdaságtörténeti kutatásai. A két tudományág eredményeit és módszertanát megismerve és együttesen felhasználva törekedhetünk a felmerülő kérdések hiteles megválaszolására.

Ugyan a 20. század első évtizedeiben a tó kiszáritása, lecsapolása és szabályozásának mértéke volt a legfontosabb kérdés, száz évvel később pedig a közlekedés, infrastruktúra-fejlesztés, szálloda- és szabadidős létesítmények építése bizonyul nélkülözhetetlennek. A természeti adottságok keveset változtak, így joggal merülhet fel a kérdés: beváltotta-e Varga reményét az 1939-ben megjelent cikk? A napjainkban a Fertő-tóról gondolkodók közül kezebe vette és fellapozta-e bárki is a Soproni Szemle III. évfolyamának 3. számát?

DANCS RÉKA REBEKA
ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, Budapest
dancs.rekarebeka@gmail.com

IRODALOM

- BÉKÉSI S. 2009: Fenséges pocsolya: A Fertő. Egy táj kultúr- és szemlélettörténetéről. – Soproni Szemle. 63. 2. pp. 188–208.
- BRUNHES J. 1913: Emberföldrajzi problémák. – Földrajzi Közlemények, 1913. 41. 326. pp. 320–342.
- CSORBA P. et al 2018: Tájak. In KOCSIS K. (főszerk.) Magyarország Nemzeti Atlasza – Természeti környezet. MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest, 2018. 112–129 pp.
- Fertő-táj. Kultúrtáj – Világörökség kezelési terve.* 2003. 26–27 pp.
- Fertő természetvédelmi kezelése:
<https://www.ferto-hansag.hu/hu/termeszetvedelem/termeszetvedelmi-kezeles/elohely-helyreallitas.html>
(Utolsó megtekintés ideje: 2022.09.02.)
- FEST A. 1923: A Fertő-tó szintjáváltozásai. – Földrajzi Közlemények, 1923. 51. 1-3. pp. 93–94.

- HÉZSER A. 1934: Közlekedésföldrajzi problémáink. – Földrajzi Közlemények, 1934. 62. 1-3. pp. 127–135.
- KÁROLYI Z. 1960: A Fertő-tó vízszabályozása. – Vízügyi Közlemények, 1960. 42. 1. pp. 21–32.
- KISS A. – WOLF B. 2009: Az 1856. évi kataszteri felmérés és a Dél- Fertő tájhasználat a 19. század közepén. – Soproni Szemle. pp. 209–225.
- KOSTEDE N. 1989: Kísértet járja be Európát. In: SZABÓ MÁTÉ (szerk.) Politikai ökológia, Szemelvények a nyugati alternatív mozgalmak elméletéről és politikájáról. Bölcsész Index Centrál Könyvek 2., ELTE BTK, Budapest, pp. 97–102.
- KÓSA L. 1998: Magyar Művelődéstörténet. Osiris Kiadó, 1998. 569 p.
- R. VÁRKONYI Á. – KÓSA L. 1993: A legfiatalabb tudomány. In R. VÁRKONYI Á. – KÓSA L. (szerk.): Európa híres kertje. Orpheusz Könyvkiadó, 1993. pp. 7–23.
- SONKOLY G. 2016: Bolyhos tájaink, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 213 p.
- THIRRING G. 1912: Führer durch Sopron (Oedenburg) und die ungarischen Alpen, Sopron. 88 p.
- UNESCO honlapja – Fertő-tó/Neusiedler See kultúrtáj: <https://whc.unesco.org/en/list/772/>
(Utolsó megtekintés ideje: 2022.09.02.)
- VARGA L. 1939: Hat év előtti osztrák vita a Fertő-tó sorsáról. – Soproni Szemle. 3. 3. pp. 121–136.

Felhasznált sajtóanyag

- Brassói Friss Újság, 1933.július 11. 2. 193. 3. p.
- Budapesti Hírlap, 1922. július. 53. 154. 2. p.
- Dunántúl, 1933. július. 11. 42. 154. 1. p.
- Esti Kurír, 1933. július. 11. 42. 154. 1. p.
- Kecskeméti Közlöny, 1933. május 25. 15. 118. 1. p.
- Magyarország, 1933. július 20. 40. 162. 2. p.
- Magyarország, 1933. július 29. 40. 170. 2. p.
- Magyarország, 1933. július 29. 40. 172. 5. p.
- Napi Hírek, 1933. 06. 14. [0300]
- Nemzeti Ujság, 1935. május 18. 17. 113. 10. p.
- Népszava, 1959. július 14. 78. 163. 4. p.
- Pesti Napló, 1933. július 11. 84. 154. 2. p.
- Pesti Napló, 1933. július. 21. 84. 163. 9. p.
- Pesti Napló, 1933. július. 21. 84. 163. 2. p.
- Reggeli Újság, 1933. július 11. 3. 156. 1. p.
- Reggeli Hírlap, 1933. július. 11. 42.154. 1. p.
- Természetjárás- Turista Magazin. 1958. július. 01.4. 7. 5. p.
- Ujság, 1933. május 21. 9. 115. 19. p.